

ENKELE WETENSWAARDIGHEDEN
VAN HET VOORMALIG STADHUIS
VAN WILLEMSTAD

DOOR C. A. I. L. VAN NISPEN

OVERDRUK UIT JAARBOEK No. 35 - 1975 VAN DE OUDHEIDKUNDIGE KRING
„DE GHULDEN ROOS”, ROOSEDAAL

ENKELE WETENSWAARDIGHEDEN VAN HET VOORMALIG STADHUIS VAN WILLEMSTAD

TOT 1587 bezat het dorps- later stadsbestuur van Willemstad geen eigen lokaliteit laat staan een eigen gebouw voor de vergaderingen en andere bijeenkomsten, of voor het administratief apparaat. Dit is niets bijzonders; er zijn slechts weinig dorpshuizen in Noord-Brabant uit die tijd bekend en de Ruigenhil vormde in dit opzicht geen uitzondering. De rechtszaken werden in een herberg afgedaan en de administratie zelf was bij de secretaris aan huis. Die administratie was toentertijd zeer eenvoudig en er zijn van vóór 1587 dan ook maar weinig bescheiden in het oud-archief van de gemeente aanwezig. Van andere Brabantse plaatsen weten we dat het afhoren van de dorpsrekeningen, waarbij veel personen aanwezig waren, veelal in herbergen gebeurde met open deuren en vensters en ook in de Ruigenhil zal het wel op die manier gebeurd zijn.

Stad eist stadhuis en bedehuis.

Toen Ruigenhil Willemstad werd was het echter aan haar stand verplicht om uit te zien naar een met die nieuwe status overeenkomend stadhuis. We veronderstellen dat de schout Cornelis Splinter¹ behoefte voelde aan een stadhuis, zoals hij ook in zijn vorige standplaats Steenberghe had gekend. Vergaderen in een herberg kan misschien wel gezellig zijn, maar komt de waardigheid, de besluitvorming en de gemeentekas niet altijd ten goede. Overigens: "Het soet des wijns verdrijft veel pijns".

Bovendien kwam daarbij nog dat Willemstad geen behoorlijke ruimte had voor het houden van godsdienstoefeningen. Door de woelingen van de tijd was de bouw van een kerk in het slop geraakt en wij moeten maar gissen naar de plaats waar de gelovigen in die tijd hun kerkelijke bijeenkomsten hielden. De roomsen hadden de laatste jaren vóór de protestantisering van Willemstad gebruik gemaakt van een particulier huis aan de Kerkring, dat in de archiefstukken in 1590 nog aangeduid wordt als "de oude kerk", en dat eigendom geweest was van de pastoor van Fijnaart.

Pastoor Juten situeerde dit huis op de plaats waar nu het pand Kerkring nr. 25 staat.² Waarschijnlijk werd dit huis later ook gebruikt voor de Protestantse eredienst maar het zal zeker te

weinig ruimte hebben geboden nu Willemstad ook nog een garnizoen kreeg.

Maar ook had de stad behoefte aan een toren met uurwerk en een klok. Vooral de laatste was in die tijd meer nodig dan nu; een klok werd destijds veel intensiever gebruikt. Dagelijks moest via klockgelui het openen en sluiten van de stadspoorten worden aangegeven, bij klockgelui werden de inwoners opgeroepen tot het aanhoren van publicaties, voor de godsdienstoefeningen, voor hulp bij brand en andere calamiteiten; het "overluiden" van overledenen was reeds lang in zwang, enz.

Vier vliegen in één klap.

Prins Maurits had op 12 augustus 1586 bij het bekende charter³ o.a. een bedrag van zeshonderd carolus-guldens toegelegd voor het bouwen van een kerk, toren, uurwerk, poorten enz. Vanzelfsprekend moest er voor al deze voorzieningen nog veel geld bij, en de Willemstadse vroeде vaderen hebben lang gedelibereerd aan welke zaak of zaken men prioriteit zou geven. Men vond de oplossing in het bouwen van stadhuis met toren en klok, waarin tijdelijk de godsdienstoefeningen zouden worden gehouden. Dit waren dus vier vliegen in één klap. Hiervoor zou dan ook de toegezegde bijdrage van Prins Maurits van 600 carolus-guldens worden besteed.

Voor het tekort zou de stadskas worden aangesproken, dat wil zeggen dat de ingezetenen extra belast moesten worden. Dit was echter niet mogelijk zonder toestemming van de Heer van Willemstad; daarom wendden Schout, burgemeesters en schepenen zich tot Prins Maurits met het verzoek f 2400.0.0 ten laste van de stadskas te mogen brengen. Inmiddels zal wel een plan gemaakt zijn voor de bouw van het stadhuis met de toren. Helaas is de bouwmeester niet achterhaald kunnen worden. Wonderlijk is het dat wij in de oude stukken toch zo weinig lezen over de mensen die al werkende de stad haar interessante aanzien gaven. Was mr. Andries de Royen⁴ (toen "metzer" en later capitein-ingenieur) bij de bouw van het stadhuis betrokken? Het is mogelijk, maar er is geen spoor van bewijs. We weten alleen dat de Royen voor 1590 in Willemstad woonde en werkzaam was en o.m. soldatenhuizen bouwde. Laten we ons dus niet wagen aan veronderstellingen. Een anoniem kunstenaar werkte hier, een man die zijn handwerk verstond, die metselde en timmerde en liet metselen en timmeren.

Octrooi van Prins Maurits.

Op 8 augustus 1587 verleende Prins Maurits, na overleg met zijn Domeinraad, vanuit Campvere het gevraagde octrooi, omdat hij

ervan overtuigd was dat "tselve tot voorderinghe van 't welvaren der voornoemde Stede van Willemstadt is streckende"⁵. Het bedrag van f 2400.0.0 moest op de minst schadelijke manier voor de ingezetenen zelf gevonden worden of om in de woorden van Prins Maurits te spreken : "te vinden by de bequameste ende geneuchelycste middelen de gemeente aldaer minst quetselyck ende schadelick zynde, die de bovengenoemde Supplianten (Schout, burgemeesters en schepenen) eenischsints sullen kunnen bedencken". Uitdrukkelijk werd de vroede vaderen op het hart gedrukt dat de aldus gevonden gelden alléén voor het opbouwen van het stadhuis en andere voor de stad nodige werken mochten worden gebruikt en dat hen over de besteding ervan rekening en verantwoording zou kunnen worden gevraagd door Prins Maurits.

De extra-lasten namen de ingezetenen graag op de koop toe; het was in een tijd dat ieder burger zich deelgenoot voelde van de gemeenschap, zich burger of poorter wist van zijn stad en dat burgerschap gestalte gaf in zijn stadhuis. Een stadhuis werd gesticht met als doel: het geluk, de eer en de waardigheid der burgeressen en der burgers.

Prins Maurits reserveert een deel voor zich.

Op 28 september 1587 werd te Willemstad een accoord gesloten⁶ door mr. Jasper van Kinschot⁷ namens Prins Maurits enerzijds en de Magistraat van Willemstad anderzijds. Hierbij werd overeengekomen dat in ruil voor de gift van 600 carolus-guldens van de Prins voor deze laatste gereserveerd zouden worden het gevangenhuis onder de toren met de vrije uit- en ingang van de deur naar de kelder en verder het kamertje, dat gesitueerd was tussen de publicatieplaats en het horloge. Dit kamertje wilde Prins Maurits gebruiken om er zijn charters en andere belangrijke stukken in te bewaren. Hij moest daarom ook nog de vrije toegang hebben via de torendeur en de wenteltrap.

Verder werd bepaald dat de zolders gedurende de toenmalige oorlog zouden worden gebruikt voor het bewaren van de droge munitie en van graan. Wat betreft de grote kelder werd de afspraak gemaakt dat deze als vleeshal, waag of anderszins ten nutte van de inwoners zou worden gebezigd.⁸ Mocht in de toekomst door de stad een poort of huizen gebouwd worden, dan kon de Magistraat een andere gevangenis en een ander kamertje voor het bewaren van de charters aanwijzen en was de stad vrij om de aangewezen ruimten in het stadhuis zelf te benutten. Tenslotte werd nog vastgesteld dat de stad voor de grond waarop het stadhuis en de toren werden gebouwd, jaarlijks een halve stuiver per roede als cijns zou betalen.

Hoewel we dus geen tekening uit die tijd hebben, kunnen we concluderen dat het grondplan van het stadhuis ongeveer was zoals het nu nog bestaat.

De bouw

Het stadhuis werd gebouwd tegen de binnenglooiing van de buitendijk op de westhoek van de Voorstraat, zodat het met het front naar de haven kwam te staan.

Met de werkzaamheden werd direct begonnen. De aannemers van het metselwerk waren meester Marthen de Mol en meester Michiel Michiels; de 24e december 1587 verbonden zij zich om de "vuer schouwen" te zullen optrekken, alsmede om binnen zes weken "den kelder, welfven" en al het binnenwerk te maken.⁹

Het dak werd gedekt met pannen. Tegen de oostgevel werd een toren gebouwd; dit werk werd op 14 juli 1588 opgedragen aan Cornelis Aarts van den Grave (ook wel: Van de Graeff) voor 587 Pond, waarvoor hij naast het houtwerk, ook het "schalie-couwerwerck" (leidekkerswerk), lood, enz. moest leveren, uitgezonderd het ijzerwerk.¹⁰ Merkwaardig is de omschrijving hoe de spits van de toren moest worden gemaakt: het hout moest van dezelfde kwaliteit zijn als voor het onderwerk was gebruikt; de aannemer moest echter werken volgens "het patron" en voorts "daeroppe een andere ronde pere ende noch een open werck, beyde becleet als vooren" (dus met lood). "Ende zoo uyt een geproporcioneerde recht op schietende piramide de naelde daeruyt brengen zoo hooch als na den stant van den wercke bedraghen mach; waerop hy eenen Neptunuscræn oft ander werck zal geleverd worden om daeroppe tot een wyntteecken by hem gesteld te worden". Zo ontstond een toren met een ojiefvormig dak met belfort, afgedekt met een eveneens ojiefvormig loden dak, waarop de pyramide met de zeeridder. De laatste betaling ontving de aannemer Aertss pas op 6 oktober 1593.¹¹

Het stadhuis en de toren zijn opgetrokken in fraai gekleurde baksteen en voor de plint werd gele klinker gebruikt.

De bouw getuigde van een dynamische aanpak door het stadsbestuur. De jonge stad moest in een heel korte tijd een aantal gebouwen doen neerzetten en rond 1590 zien we dat de magistraat zich behoorlijk van haar taak heeft gekweten. De stad had toen behalve het stadhuis een arsenaal gebouwd, een boterbank of -huis, een aantal soldatenhutten of stadslogementen, een turf-schuur en een stadsschool. De andere werken zoals de fortificaties, de stadskade, de spuiwerken enz. eisten de nodige zorg.

Het was wel een zware belasting voor de stadskas, maar ongetwijfeld zal Prins Maurits zijn lievelingsstad niet in de steek hebben gelaten. We moeten hier maar gissen, want er zijn geen volledige stadsrekeningen van voor 1618 in het gemeentearchief aanwezig. Wel vinden we vanaf 1588 bijlagen van die rekeningen, maar deze hebben alleen betrekking op de uitgaven en zijn verre van compleet.

Indeling

Het gebouw bestond aanvankelijk uit twee grote vertrekken, te weten de herenkamer of krijgszaal (welke tot voor kort als vergaderzaal voor de gemeenteraad fungeerde) en de open of grote zaal, ook wel voorhal en (in de eerste periode) "karcke" genoemd, waarin later de secretarie en een klein kamertje werden afgescheiden.

De zware moerbalken rusten op brede leeuwekoppen vervaardigd uit wit steen. In de kelder was in 1593 een "kelderkeuken" ondergebracht en Aryen Willemsen woonde onder de toren. In het stadhuis was nog een kantoor afgescheiden; het moet maar een kleine ruimte zijn geweest, want men schrijft "kantoorken". Voorts wordt gerept van het "portaelke", dat we waarschijnlijk in de kelderruimte moeten zoeken. Onder het gehele gebouw vinden we de kelders met half tongewelven waarin steekkapen voor licht; de zware ronde pijlers zijn later verdwenen.

Ook hingen er destijds twee klokken in de toren van het stadhuis; men leest van een "kleyne clock" en van de "groote clock"; gewag wordt gemaakt van het "speelwerk" van de klok. De kleine klok is gegoten door Thomas Both, lid van een bekende klokkegietersfamilie uit de 16e eeuw en heeft als opschrift: "Soli Deo Gloria — Thomas Both me fecit 1588". Deze klok is later overgebracht naar de koepelkerk.¹²

Bijzonder fraai is de toren, waarvan de vierkante onderbouw — met een gewelfde open afkondigingspui, de "roepstoel" — aan de nok van het stadhuis overgaat in een achtkant. Vooral het bakstenen stergewelf van de roepstoel is een staaltje van vakmanschap. Deze roepstoel werd gebruikt voor het doen van allerlei publicaties; de ingezetenen werden bij klokgelui opgeroepen om die te komen beluisteren.

Het windteken op de toren, oorspronkelijk Neptunuscræn genoemd, blijkt volgens een latere stadsrekening te zijn een "me(e)rman met ermen" en als de leidekker Willem Aeriens in juli 1599 de windvaan moet afnemen en weer terugzetten, krijgt hij zes carolus-guldens en wordt het windteken "den zeeridder van den toren" genoemd.¹³

De ingelanden van de Ruigenhilsepolder stelden een bedrag van 50 carolusguldens beschikbaar voor het maken van "een glasch en rame"; 26 januari 1589 werd aan de penningmeester van de polder, Christiaan Pacens, opdracht gegeven van dit bedrag 21 carolusguldens over te maken aan Adriaen Jacobs Sloodmaecker te Dordrecht voor het maken en leveren van het hang- en sluitwerk voor dit raam.¹⁴ Gezien het voor die tijd hoog bedrag moet hier wel gedacht worden aan een gebrandschilderd raam dat de ingelanden aan de stad schonken voor de zaal. Uit de bijlagen van de stadsrekeningen van 1594/1595 blijkt verder dat in de grote zaal een raam met het wapen van de rentmeester en burgemeester Frederik van der Heijden¹⁵ was gemaakt, en in de andere kamer ('s heren kamer) een met het wapen van Prins Maurits ("van d' excelensie"). De veronderstelling is dus wel gewettigd dat de ramen van de voornaamste vertrekken waren versierd met een wapen.

Stadhuis tevens kerk.

Het nieuwe stadhuis zal medio 1588 in gebruik zijn genomen en vanaf die tijd tot ± 1607 ,¹⁶ dus bijna twintig jaar, werden er 's zondags de kerkelijke diensten door de dominee, eerst Lambertus Sanders en vanaf 1606 Martinus Eyckenbergh, verricht. Nog meer dan thans was het stadhuis in die tijd het middelpunt van het sociale leven en daar werden alle zaken van enige betekenis afgewerkt.

Het is moeilijk zich een juiste voorstelling te maken van het stadhuis in de eerste jaren van zijn bestaan. Noch van het exterieur, noch van het interieur zijn afbeeldingen uit die tijd bewaard gebleven. Waarschijnlijk is de eerste opzet eenvoudig geweest. Maar er is uiterlijk in de loop van de eeuwen — zoals we nog nader zullen zien — heel wat veranderd.

Hoofdkwartier van Prins Maurits.

De naam "krijgszaal" voor 's heren kamer zal verband houden met de omstandigheid dat in 1590 Prins Maurits geruime tijd in Willemstad verbleef vóór en na de val van Breda en in verband met de belegering van Steenberghe¹⁷. Michiel Pietersz. Ketelaer schreef in 1591 een rekening omdat hij stoelen, banken enz. had moeten sjouwen "als Sijne Excelentie naer Bredae toe trock ende noch soo dickwils als Sijne Extie hier plach te comen". Waar anders dan in de kamer van het stadhuis was gelegenheid om de krijgskaken te bespreken? In een herberg zal men deze vertrouwelijke zaken niet behandeld hebben, want "Der Feind hört mit". Helaas kunnen we uit de archieven geen bevestiging krijgen, maar het feit dat er toen op kosten van de stad stoelen en

banken moesten worden aangesleept omdat Prins Maurits in Willemstad was, is een sterke aanwijzing dat het stadhuis als zijn hoofdkwartier werd ingericht.

Militairen ondergebracht in de kerkzaal.

Voor het onderbrengen van militairen werd regelmatig de grote zaal (dus de ruimte tijdelijk bestemd voor de godsdienstoefeningen) gebruikt. In mei 1593 lagen "inde kerck" zes dagen de troepen van de kapitein Gonisch; zij waren van Berch gekomen en Michiel Pietersz. Ketelaer verdiende 18 stuivers met na hun vertrek het stro uit de kerk te kruien.

In december 1597 werd de compagnie van Amsterdam in de kerkzaal ondergebracht en in maart 1598 heeft de kerk eveneens vol met soldaten gelegen. Onze vriend Ketelaer had er zijn werk mee, maar of de vroede vaderen en de kerckeraad er blij mee waren, is de vraag. Er werden banken vernield en na het vertrek moesten de muren opnieuw gewit worden. In maart 1598 waren het Engelse soldaten die in het stadhuis lagen; in de rekeningen tot 1600 vinden we achtereenvolgens nog de compagnieën van de kapitein Marquette, kapitein Kalff, kapitein Kluyt, de compagnie van de stad Delft, de compagnie van Jacques van Eijnde, die van de kapitein Brakel, die van de burgers van Dordrecht enz.

In 1600 wordt aan de smid Wouter Cornelissen Sloetmaker f 2.12.20 betaald voor het maken van een zware ijzeren keten en nog een lichte keten in de kelder van het gevangenhuis en werd het slot van de gevangenis vermaakt. Dat dit verband houdt met de troepenconcentraties die toen in Willemstad en omgeving plaats vonden, is een logische conclusie.

Kasseistraat vóór het stadhuis.

In 1594 werd voor het stadhuis een "cassystraat" gemaakt. Dit had naast voordelen voor de burgers ook weer zijn nadelen, want de plaats voor het stadhuis werd nu door jong en oud als speelterrein gebezigd. De rekeningen van de glazenmakers liegen er dan ook niet om, en de schade die regelmatig aan de ramen werd toegebracht, was vrij hoog. In 1608 verbood de Magistraat om vóór of in de nabijheid van het stadhuis of op de kade met ballen te spelen ("de bal tsy metter handt ofte colff te slaen"; voetballen kende men toen nog niet). De overtreders zouden niet alleen de schade dienen te betalen, maar bovendien nog een boete van 8 carolus-guldens. Deze maatregel heeft blijkbaar wel geholpen; de rekeningen van de glazenmakers werden althans veel minder.

Interieur.

Van het interieur weten we weinig. De schaarse rekeningen vermelden dat in 1600 Wouter Cornelissen Sloetmaker een ijzeren vuurwagen levert voor de schepenkamer. Over het meubilair en de decoratie vinden we niets. Alleen in 1619 wordt een spaanse stoel voor de schepenkamer gekocht voor f 4.8.—, terwijl in dat jaar nog twee gravures worden besteld en ingelijst, de ene voorstellende Prins Maurits en de andere Graaf Hendrik van Nassau (Prins Frederik Hendrik).

Wel weten we dat voor het schoonmaken van de kamers zand werd gekocht om de vloer te strooien, zwartsel om de schouw te zwarten, roodsel om de vloer van de haard zijn kleur te doen behouden en kalk om de schouw te witten.

Verbouwing van 1620.

Waren de Willemstadters niet meer tevreden met het stadhuis? Of was men ietwat jaloers op de inwoners van Klundert, die het plan hadden door Melchior van Harbach een nieuw stadhuis te laten ontwerpen? De archieven zwijgen hierover.

Maar op 6 mei 1620 besloot de voltallige magistraat van Willemstad eenstemmig het voorstel van de buitenburgemeester Pieter Cornelis aan te nemen om noodzakelijke herstellingswerkzaamheden aan het stadhuis te verrichten, de pannen van het dak te vervangen door leien en ook de voorgevel op te trekken.¹⁸

Regelmatig komt men in de literatuur de naam tegen van Melchior van Harbach als de schepper van het voormalig stadhuis.

Ook op de officiële monumentenlijst van Willemstad — waar als bouwjaar ten onrechte 1620 wordt genoemd — wordt gesuggereerd dat Van Harbach het gebouw zou ontworpen hebben.

In de archieven blijkt echter niets in die richting en zijn naam vinden we ook bij de verbouwing van 1620 niet in de stadsrekeningen. Wie we wel vinden is Frans Leenwijnsen, steenhouwer te Dordrecht, die een "patroon" maakte voor een zogenaamde Vlaamse gevel en voor het werk aan het dak, waarvoor hem zes hele guldens werden uitbetaald. Wij neigen er dus toe om deze — overigens onbekende — als de verantwoordelijke man voor de verbouwing te beschouwen.

Het bestek van de verbouwing vonden we tussen de bijlagen van de stadsrekening over 1620; helaas is dit bestek gedeeltelijk vergaan en daardoor grotendeels onleesbaar geworden. De aanbesteding vond plaats bij Charel de Coninck, waard "In den Prince van Orange" op 22 mei 1620, waarbij ook present

was "den steenhouwer mr. Franchoy (Leenwijnssen) van Dordrecht".

De laagste inschrijvers waren Adriaan Thomassen, metselaar en Pieter Janssen Meermans de jonge, timmerman, voor f 2200.0.0.

Op 5 juni 1620 werd het werk ook aan hen gegund en op de goede samenwerking en afloop werd in de Prince van Orange een stevig glas wijn gedronken. Voordat met het werk begonnen kon worden moest de zolder van het stadhuis ontruimd worden; Andries Charles en Jan Wilmssen Cock hebben al het oorlogstuig dat op de zolder lag versjouwd, o.a. "spiesen, lonten, roers" etc. De gehele bekapping werd afgebroken en opnieuw gemaakt; in plaats van met pannen werd het dak nu belegd met leien. De dakvensters dateren uit die tijd; zij hebben nu topversieringen in de gedaante van gekroonde adelaars. Ook werd een stenen trap naast de toren gemaakt naar de roepstoel ter vervanging van een houten trap.

In de nieuwe rolgevel — in de stukken steeds Vlaamse gevel genoemd — kwamen drie hardstenen kruiskozijnen. Met een ander handschrift is aan het bestek toegevoegd "tussen deze voorsz. casynen sal men stellen een comportement met den datum", dus een steen met het jaartal van de verbouwing. Deze steen — nu niet meer aanwezig — is inderdaad geplaatst, want Cornelis Anthonissen Verhoeff bracht o.m. f 1.0.0 in rekening om de datum(steen) in de voorgevel te vergulden en te schilderen. Ook het beeld van Vrouwe Justitia dateert uit 1620. Voor dit beeld moest een nis worden gemaakt, welke in het bestek werd omschreven.¹⁹

Cornelis Antonissen Verhoeff verdiende f 6.0.0 door het zwaard en de weegschalen van Vrouwe Justitia te vergulden; dit werk kon echter in eerste instantie de goedkeuring van de Magistraat niet wegdragen omdat "het swaert ende schalen qualyc stonden"; de steenhouwer leverde toen goud en verf waarmee Verhoeff opnieuw de zaak bewerkte, waarvoor hij nog f 2.15.0 in rekening bracht. Ja, onze voorvaderen hechtten veel aan goed werk.

Ze heeft sedertdien veel geleden, onze Vrouwe Justitia. De weegschaal is haar ontvallen, haar rechterhand is geamputeerd, maar ze staart al bijna 355 jaar over het haventje en het Hollandsch Diep. Staren? Ja, want de blinddoek die zij draagt — zoals het symbool van de gerechtigheid past — bedekt alleen haar voorhoofd en wenkbrauwen. Betekent dit dat de vierschaar van Willemstad over zoveel ruggegraat beschikte dat zij zonder aanzien des persoons kon rechtspreken?

Wapenstenen.

Volgens een aanvulling in het bestek zouden ook nog drie wapenen geleverd en gemaakt moeten worden, te weten dat van Prins Maurits, dat van het Hertogdom Brabant en dat van de stad zelf. Ook deze wapens werden door Cornelis Anthonissen Verhoeff "geschildert ende vergult met alle syne behoorlycke coeleuren"; naast het wapen van Prins Maurits waren twee leeuwen als schildhouders gehouwen.

De originele wapenstenen zijn in 1798 verdwenen en in 1937 zijn nieuwe aangebracht. Helaas was men toen niet bekend met het bestek van 1620 zodat nu — naast dat van Prins Maurits — het huidige stadswapen²⁰ en het wapen van Glymes zijn aangebracht. We kunnen ons voorstellen dat Maurits zich in zijn graf heeft omgedraaid toen dit gebeurde.

Blijft altijd nog de vraag wat het nu open vlak in de toren boven de roepstoel betekent. Pastoor Juten vermeldt dat oudere Willemstadters hem hadden verteld, dat daarin een gebeeldhouwde voorstelling van Justitia zou hebben gestaan, doch dat de al te naturalistisch uitgebeelde vrouwenfiguur weggekapt zou zijn. Juten zelf betwijfelde deze lezing.²¹

Zeer waarschijnlijk is hier bij de bouw van de toren in 1588 een gedenksteen of een wapenstein aangebracht. In het bestek van 1620 wordt er in ieder geval niets over gezegd. In een latere stadsrekening (1764)²² vinden we een opgave betreffende het schilderen van vier wapens van het stadhuis, hetgeen de veronderstelling wettigt dat in deze vierkante plaat eens een wapen heeft gezeten.

Ook de zonnewijzer aan de toren is van vóór 1620; in de rekening over 1623/24 is sprake van het schilderen en vergulden van "den Sonnewijser aen den thooren van t Stadthuys", die er toen al jaren aanwezig was.

Verbouwingskosten.

Op 17 oktober 1620 kon het werk al worden opgeleverd en degenen die er aan meegewerkt hadden werden door de Magistraat in De Prince van Orange getraceerd op een biertje. De totale verbouwing had f 2465.16.0 gekost en kon worden betaald uit de gewone stadsmiddelen, zonder dat er een geldlening voor behoefde te worden gesloten. Bovendien liet de stadsrekening nog een batig saldo zien van f 920.12.3. We zitten dan in de laatste fase van het Twaalfjarig Bestand; er was rust in het land, en die rust bracht een zekere welvaart mee.

Op grond van het bestek van 1620 kreeg het stadhuis zijn sierlijk en voornaam, maar tegelijk ook zijn vriendelijk uiterlijk en werd

het een pronkjuweel van de stad tot in onze dagen. Zonder welstandscommissie ontstond hier iets schoons, omdat de bouwers genoeg in hun arbeid vonden en dat bij hun werk lieten meespelen. De bouwmeester van toen heeft zijn droom tot werkelijkheid kunnen maken. Hij moet iemand zijn geweest die de verrukking van het schone bouwen kende, met een fijn gevoel ook voor verhoudingen. De entourage rond het gebouw kreeg ook de nodige aandacht. Voor het stadhuis werden lindebomen geplant en er werd een bank geplaatst, zodat men al rustende na de zondagswandeling in de schaduw kon genieten van het sierlijke stadhuis. Ook moest de dijk rondom het stadhuis mooi geëffend worden, waarvoor de voerman Stoffel Rochussen f 27.10.0 in rekening bracht.

Verhuur zolders.

Onze voorouders waren zakenlieden. Tegenover de relatief hoge uitgaven voor de verbouwing van het stadhuis moesten inkomsten staan, hoe gering dan ook. Daarom werd in november 1620 besloten de zolders van het stadhuis in het openbaar te verhuren. Er werd blijkbaar van uitgegaan dat deze alleen geschikt zouden zijn voor opslag van granen, want als voorwaarde werd gesteld dat de huurder zijn koren niet mocht verschieten,²³ of aan- of afvoeren terwijl de Magistraat vergaderde. Men wilde bij de behandeling van de stads- en rechtzaken niet worden afgeleid door gerommel op de zolder. Aan ambtenaren die in hun middagdutje gestoord zouden kunnen worden, werd toen niet gedacht! In de stadsrekening van 1620/21 vinden we een bedrag van f 3.— verantwoord wegens een jaar zolderhuur van "des Stadszolder off hangende camer", ontvangen van Joris Gerritsen; het jaar daarna huurt Jacob Cornelis Lybert, schipper, de zolder voor f 6,—; een soortgelijke inkomstpost vinden we regelmatig terug.

Opvangcentrum voor zieke militairen.

Op 9 april 1621 liep het Twaalf jarig Bestand ten einde en kon de krachtmeting tussen Spanje en de opstandige Nederlanden opnieuw beginnen. De legers werden weer in staat van paraatheid gebracht; dit was in Willemstad goed te merken.

In september 1621 zond Prins Maurits een aantal zieke soldaten naar Willemstad. Omdat op korte termijn geen onderdak voor hen te vinden was, werden zij maar in het stadhuis ondergebracht. Zij verbleven hier tot 12 november 1621. Zij behoorden tot de compagnie van de kapitein Carrey.

Nog twee maal werd het stadhuis in de winter van 1621/1622 ingeruimd voor zieke militairen van deze compagnie. Aan Mach-

telt Pieters werd de verzorging van deze soldaten in het stadhuis opgedragen; zij declareerde hiervoor 30 stuivers per dag en dat voor 53 dagen. Jan de Vlaminck ontving f 1.10.0 omdat hij enige nachten bij de zieke soldaten had gewaakt.

Ook de burgerwacht werd op 5 december 1621 in het stadhuis ondergebracht, maar eerst moest het flink schoongemaakt worden. Men brandde wierook om de kwalijke luchtjes die de zieken hadden achtergelaten, te verdrijven. De timmerman Pieter Cornelissen maakte op 16 december 1621 geweerrekken e.d. voor de burgerwacht in het stadhuis, wel een bewijs dat deze er niet voor maar enkele dagen ingetrokken was. Het stadhuis zal in deze winter, die in de archieven bestempeld wordt als een zeer strenge, welhaast niet voor zijn eigenlijke bestemming gebruikt zijn. Welke ziekte er toen heerste is niet bekend; de Magistraat liet diverse malen een dokter uit Dordrecht overkomen om enkele patiënten te onderzoeken, omdat men vermoedde dat zij leden aan een besmettelijke ziekte. Dit vermoeden is blijkbaar niet bevestigd. Verder lezen we in de rekening van de chirurgijn Philip Dionyssen dat veel soldaten kampten met bevroren voeten; de burgemeester Jan van Diemen noteerde in zijn rekening nog een bedrag van f 2.10.0 die hij betaald had aan drie arme mensen "die bevroren waren".

Het stadhuis was in die barre winter dus een opvangcentrum voor zieke soldaten en soldatenvrouwen.

Tijdens het beleg van Bergen op Zoom in 1622 werden ook overlopers uit het Spaanse leger naar Willemstad afgevoerd en in het stadhuis opgevangen; Prins Maurits vergoedde aan de stad de hiervoor gemaakte kosten tot een bedrag van f 147.13.12.

Stadhuis krijgt een buurman.

Aanvankelijk stond het stadhuis aan alle kanten vrij, dus ook met de westgevel. In deze laatste gevel stonden een kruiskozijn en een kloosterkozijn, en via een deur kon men aan die zijde de kelder in- en uitgaan.

In januari 1628 richt de majoor, tevens stadscommandant, Hendrick von Bocholt zich tot de Magistraat met het verzoek een stuk bouwgrond te verwerven. Hem werd hiervoor toegewezen een gedeelte van het erf, beginnende 24 voet (ruim 7 meter) uit de westgevel van het stadhuis. Als voorwaarden werden gesteld dat Von Bocholt jaarlijks een cijns aan de stad zou betalen en dat hij binnen een jaar met de bouw van een huis zou beginnen.²⁴ Majoor Von Bocholt is — helaas — op deze voorwaarde niet ingegaan. Anderhalf jaar later, op 27 augustus 1629, vinden we de voorwaarden waarop aan Von Bocholt op een hernieuwd verzoek "vergunt is de erve aent Stadthuys alhier." Hij kreeg

verlof naast het stadhuis een woning te bouwen overeenkomstig de door hem getoonde tekening; de balken daarvan mochten in de westgevel van het stadhuis bevestigd worden. De beide vensters ("het cruyscossyn met het cloostercossyn") behield de stad aan zich.²⁵ Juten en Dane²⁶ lezen dit alsof deze beide vensters lichtvensters moesten blijven. Maar bedoelt men daarmee niet te zeggen dat de afkomende materialen van deze vensters voor de stad waren en dat beide vensters dus zouden komen te vervallen? Want uitdrukkelijk werd Von Bocholt toegestaan om "de deuren en vensterijen comende jegens den kelder weder volmaken ende toemetselen oock boven in den gevel". De woning moest zeer sierlijk worden gebouwd tot verfraaiing van de stad, even hoog als het stadhuis, en moest eveneens met leien worden gedekt.

Ook zou de stad ten allen tijde bij het verkopen van het nieuw te bouwen pand het recht hebben dit te naasten, dat wil zeggen dat de stad een voorkeursrecht had om het huis en de grond bij eventuele verkoop over te nemen.²⁷ Jaarlijks moest op St. Merensdag een cijns betaald worden van f 5,—, voor het eerst op 11 november 1630. Bij de verantwoording van de cijns werden in de marge van de rekening aanvankelijk steeds de voorwaarden vermeld waaronder de grond was afgestaan. Of deze voorwaarden in het begin van deze eeuw — toen de huidige Amrobank werd gebouwd — niet meer golden of in de vergetelheid waren geraakt, is niet bekend. Feit is echter dat toen het naast het stadhuis gelegen pand veel hoger werd herbouwd dan oorspronkelijk was toegestaan.

Militaire gevangenis in stadhuis.

De bouw van de woning voor de stadscommandant Von Bocholt had nog een andere consequentie. De commandant liet in de omgeving van zijn woning een huis(je) bouwen voor de "geweldige provoost", dit is de bij een garnizoen ingedeelde militair voor de handhaving van de tucht en orde, die tevens belast was met het voltrekken van de vonnissen van de krijgsraad.

Tot dan toe had deze functionaris steeds gewoond in een soldatenhuis in het Molenpad; een van deze huizen was ook bestemd en ingericht als militaire gevangenis.²⁸

De verhuizing van de provoost had tot gevolg dat er ook een andere militaire gevangenis moest komen, n.l. in de nabijheid van zijn nieuwe woning. De toenmalige gouverneur van de stad, Jhr. Philips de Zoete de Lake, heer van Villers, wendde zich tot de schout en de magistraat met het verzoek tijdelijk "de groote camer onder t Stadthuys" tot militaire gevangenis in te

richten. Dit werd gemotiveerd door erop te wijzen dat de nieuwe woning van de provoost maar met een muur was gescheiden van de gevraagde nieuwe gevangenis. Hoe de situatie precies was, moeten we echter maar gissen. Aanvankelijk stonden de stadsbestuurders er zeer sceptisch tegenover. Eerst na herhaald aandringen was de Magistraat bereid om tijdelijk de militaire gevangenis in de stadhuiskeizers te doen onderbrengen. Uitdrukkelijk werd de voorwaarde bedongen dat de gouverneur bij de Raad van State zou bewerkstelligen dat een andere militaire gevangenis zou worden gebouwd of aangewezen. De gouverneur had n.l. beweerd dat hij een doeltreffend middel had om de Raad van State te dwingen hiervoor te zorgen: hij zou dreigen geen krijgsraad meer te houden als niet aan het verzoek zou worden voldaan.

Hoogstens twee of drie jaar zou het garnizoen over de tijdelijke petoet moeten kunnen beschikken, aldus de gouverneur. Op deze belofte ging de Magistraat door de knieën. De Raad van State liet zich echter door de heer van Villers niet intimideren en vond de oplossing prima.

In 1639 werd door de schout Van Bonckelwaert en burgemeester Cornelis Jacobuszn. Hoevenaer een verklaring afgelegd "tot behoudnisse van Stads Gerechtigheyt" hoe dat alles in zijn werk was gegaan. Zij voelden zich door deze gang van zaken danig in de maling genomen. Maar ook deze verklaring had geen succes.²⁹

Eerst in 1797 werd dit gedeelte, dat toen beschreven werd als "een der stadskelders onder het Stadhuis met de appartementen daer in zijnde, gebruik geweest tot een militaire provoost", voor een jaar verhuurd aan Martinus van der Hoog. Van de kant van de militaire overheid was er toen geen belangstelling meer voor. Een jaar later kwam mr. J. B. Feuilleton de Bruyn, Auditeur-militair te Breda, de Magistraat vertellen dat er plots weer interesse bestond. Met goedkeuring van het Uitvoerend Bewind der Bataafse Republiek en de Commissaris van Oorlog werd de voormalige provoost toen voor vijf jaar gehuurd door het Land voor f 50,— per jaar.³⁰ Eerst in 1819 heeft het Departement van Oorlog definitief de huur opgezegd.³¹

De twee à drie jaren, waarover de gouverneur de Zoete de Lake had gesproken, zijn er bijna 190 geworden!

Als de muren eens konden spreken dan zouden we meer kunnen vertellen. De muren moeten veel gezien en gehoord hebben. Door de eeuwen heen heeft de ene mens behoefte gehad om de andere op te sluiten, ook in Willemstad. Veel soldaten en veel burgers hebben in de loop der jaren in de kelders van het stad-

huis gezocht. Er is ongetwijfeld veel geleden. Er zijn geslaagde en mislukte ontsnappingspogingen geweest. Als we oude registers doorbladeren dan lijkt het soms of "de Riolen" — zoals de gevangenis ook wel aangeduid werd — zo lek was als een zeef. Maar de muren zwijgen nog steeds. Het is misschien maar goed ook,

De lasten worden te zwaar.

Voor een kleine stad werden de onderhoudslasten van al de stadsgebouwen en -werken op de duur te zwaar. Hoe ouder de gebouwen werden, hoe hoger de onderhoudskosten. Hoe hoger de onderhoudskosten, hoe gemakkelijker het onderhoud werd uitgesteld.

In 1688 wendde de Magistraat zich tot de stadhouder Willem III om een straatgeld van alle huizen binnen Willemstad te mogen heffen, en om op alle uitheemse bieren een belasting te mogen stellen. Met de opbrengst daarvan zou men de straten, sluizen, bruggen, de boter- en vismarkt en de toren van het stadhuis kunnen repareren. Dit verzoek werd toegestaan.³² De opbrengst was echter niet voldoende om ook het stadhuis een goede beurt te geven. Dit kwam er dan ook troosteloos, onverzorgd en onderkomen uit te zien. Dit viel ook de leden van de Domeinraad — de heren Pesters en Hogendorp — op, die bij de jaarlijkse inspectie van de bezittingen van het Huis van Oranje te Willemstad op 30 juni 1692, een algeheel verval o.a. van het stadhuis en de vismarkt constateerden. Dit was "tot aanmerkelijke kleinigheid van den naam die de Stad uit haare eerste grondslag komt te dragen", aldus rapporteerden zij aan de Prins. Neen, de eerste en enige stad die naar Willem van Oranje was genoemd, de stad die door hem zelf gesticht was, kon en mocht een dergelijk lot niet overkomen. Ze stelden daarom aan de Koning-Stadhouder Willem III voor om een extra-bedrag (n.l. een stuiver van iedere gulden over alle gemene middelen) met ingang van 1 januari 1692 aan Willemstad beschikbaar te stellen. De voorwaarde moest er echter aan verbonden worden dat dit bedrag alleen zou mogen worden besteed voor het onderhoud en het herstel van de stadsgebouwen, doch eerst en vooral voor het stadhuis.

Willem III beschikte weer gunstig en dit gaf de Willemstadse burgers moed.³³ Misschien wat overmoed: want toen eind december 1692 de Magistraat de rekening van de reparatie van het stadhuis ging opmaken, bleek dat alleen het timmerwerk al meer gekost had dan de extra-bijdrage had opgebracht. De Oranje's lieten Willemstad echter niet in de steek, en ook nu ging Willem

III ermee accoord dat de bijdrage een vol jaar eerder zou ingaan, dus reeds per 1 januari 1691.

In 1698 werd deze conjunctureel-gevoelige subsidie omgezet in een vast bedrag van f 300,— per jaar, dat in de stadsrekening geboekt werd onder een apart hoofdstuk met de titel "Van de subsidie, welke Zijne Majesteit van Groot Britanje aan de Stad gunstelijk toegelegd heeft."

Onderhoud krijgt weer aandacht.

Vanaf 1692 krijgt het onderhoud dan weer volledig de aandacht. De stadsrekeningen laten dat duidelijk zien. Voor de reparatie en leveranties ten behoeve van het dak van het stadhuis en de toren ging men zelfs vanaf 1700 een zesjarig contract aan.

Ook ging men wat besteden aan het interieur. In 1707 b.v. werd f 30,— betaald voor de levering van vier kaarten voor de Schepenkamer "zijnde de vier gedeelten des Wereldts". Het jaar daarop kocht men nieuwe kussens voor de schepenstoelen en ook een spiegel om in de rechtkamer te hangen. IJdelheid der ijdelheden?

Franse krijgsgevangenen in het stadhuis.

De Spaanse Successie-oorlog (1701—1714) verplaatste zich rond 1706 naar de zuidelijke Nederlanden. Franse krijgsgevangenen werden tot ver van het strijdgewoel afgevoerd. Ook in Willemstad werden velen van hen ondergebracht.

In 1708 vroeg de Raad van State om het gedeelte van de stadhuiskelders, dat toen in huur was bij de burgemeester L. Orizand, in te ruimen voor de krijgsgevangenen.³⁴ Men kon zodoende de zieke gevangenen afzonderen van de gezonde. De Magistraat ging hiermede accoord en verhuurde dat gedeelte voor f 15.— per jaar. Of de kelders nu de aangewezen plaats waren om de zieken te doen opknappen, laten we in het midden. Of zou het "Frans kerkhof", dat de oudere Willemstadters nu nog kennen, uit deze tijd dateren?³⁵

In het stadhuis waren vermoedelijk alleen de gewone soldaten ondergebracht. De krijgsgevangen officieren waren in de stad zelf ingekwartierd en beschikten over een zekere vrijheid. Ze zagen althans kans om nogal grove schulden te maken, die echter nadien door de Koning van Frankrijk werden vereffend. De franse kapitein Louis Lavalette troostte zich in gevangenschap met een mejuffrouw Sibille Charlotte van der Merck, een Haagse joffer die in Willemstad verbleef om het pruikenmakersvak te leren.

Uit deze verhouding werd op 24 november 1709 te Willemstad een kindje geboren en mejuffrouw van der Merck bevond zich

voor een bedrag van f 360.- onder de schuldeisers van Lavalette wegens alimentatiekosten. Een andere franse kapitein, Jean Lanthoin, werd wegens zijn schulden op 16 mei 1712 bij de geweldige provoost Joh. Hommel gegijzeld en overleed op 4 oktober 1712 "in de prison"; of hiermede de gevangenis onder het stadhuis bedoeld is, blijkt niet uit de stukken, maar vermoedelijk heeft hij ten huize van de provoost gegijzeld gezeten; de kelders zaten immers al vol met soldaten.³⁶

De Vrede van Utrecht van 1713 heeft aan deze episode in de historie van het stadhuis een einde gemaakt.

Gijzelkamer.

Het is niet mogelijk om in dit kort bestek alle grote en kleine reparaties aan het stadhuis, die in de loop van de tijd hebben plaats gehad, op te sommen. In het gemeente-archief vinden we regelmatig opdrachten of bestekken, waaruit blijkt dat de nodige aandacht werd geschonken aan de stadsgebouwen. Voor de hedendaagse lezer van die bestekken is het niet altijd duidelijk wat met sommige benamingen wordt bedoeld of aangeduid. Zo zal de aannemer in 1726 wel hebben geweten wat het "afdak" was, dat tegen het bordes van de trap was aangebracht en waartoe dit werd gebruikt; uit de stukken zelf blijkt dit echter niet. Ook is er in dat jaar sprake van de "gijzelkamer", zonder dat echter na te gaan is, welk vertrek hiermede bedoeld is, of wanneer dit daartoe bestemd werd.³⁷

De huuropbrengst van het huisje onder de toren komen we echter in de stadsrekening niet meer tegen; de laatst bekende huurder was Willem Janssen van Doesburgh, alias Papenheym, een soldaat onder de compagnie van de gouverneur Jonkheer van der Mijle, die in 1654 voor f 12.- per jaar zijn intrek mocht nemen in het stadhuis.³⁸ De veronderstelling is dus niet al te gewaagd dat na afloop van de huur dit gedeelte als gijzelkamer werd gereserveerd.

TOEVLUCHT VOOR ANDERE GEMEENTEN.

Het vertrouwen, dat men in West-Brabant in Willemstad als vesting had, blijkt b.v. uit het feit dat andere plaatsen in geval van oorlog hun voornaamste archiefbescheiden in het Willemstadse stadhuis in veiligheid brachten. Bij de dreigende inval der Fransen in 1747 zijn b.v. de archieven van Oudenbosch, Zegge ("de Lande van Bergen boven den Nieuwenberch alias de Segge") en Oud-Gastel in het stadhuis terecht gekomen en later weer opgehaald toen het gevaar geweken was.³⁹

Het gevaar van een dronken klokkeluid.

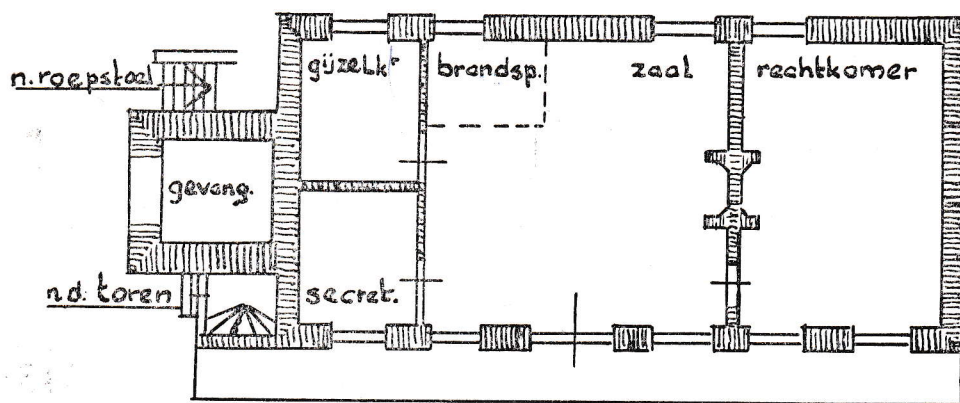
In het midden van de 18e eeuw was Jacob Prince stadsklokkeluid. Prompt iedere avond om 8 uur moest hij de klok van het

raadhuis laten beieren over het stadje. Er waren klachten binnengekomen, want onze Jacob versmaadde een borreltje niet en het kwam regelmatig voor dat hij, na een offer aan Bacchus te hebben gebracht, met een brandende kaars naar boven klom om zijn taak zo goed en zo kwaad als het nog kon, te verrichten. De Willemstadse burgers, die dit aanzagen zullen hebben verzucht: "als het maar goed afloopt". De Magistraat had hem ook meermalen de les gelezen en was er evenmin gerust op. Een dronken man, die met vuur speelde in de toren, zou een ramp kunnen veroorzaken. Alle vermaningen sloeg hij echter in de wind. Wat de druppel was, die de emmer deed overlopen, is niet te achterhalen, maar begin januari 1759 maakte de Magistraat er resoluut een einde aan. Vriend Jacob kreeg met onmiddellijke ingang zijn congé; in zijn plaats werd Cornelis Vermast ("een nugtere en bekwaem persoon") als klokkeluiders benoemd. De Magistraat en de bevolking konden weer rustig slapen.⁴⁰

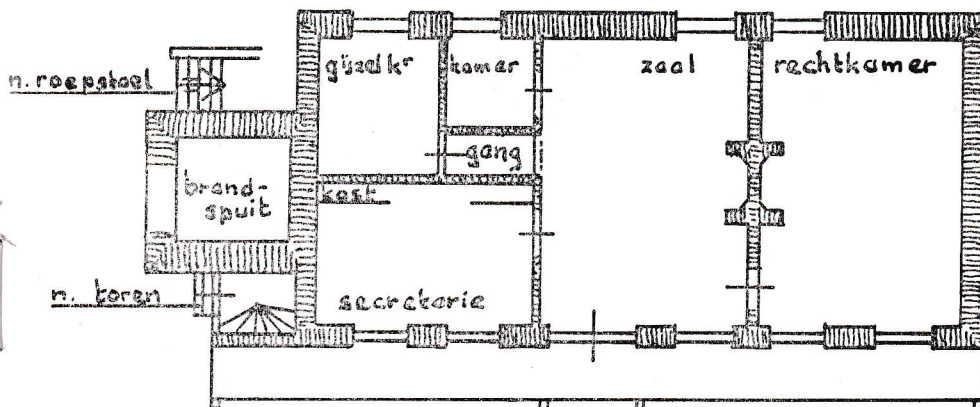
Bestek van 1786.

In april 1784 besloot de Magistraat het stadhuis en de toren eens een extra onderhoudsbeurt te geven en deze gelegenheid tevens aan te grijpen om de secretarie te vergroten, terwijl ook in de behoefte aan een spreekkamertje zou worden voorzien. De bedoeling was dit werk in de zomer van 1784 te doen uitvoeren. Aan de schout en dijkgraaf Joh. Leyendekker (die tevens opzichter van de fortificaties was, dus ook bouwkundige) werd verzocht een bestekje op te maken. Dit bestek is wat groter uitgevallen dan gedacht was; het telde maar liefst 129 bladzijden met 38 artikelen en kwam eerst twee jaar na de opdracht gereed.⁴¹ Op 20 april 1786 ging de Magistraat ermee accoord en werd de schout Leyendekker belast met het dagelijks toezicht en de directie van het werk. De aanbesteding vond dezelfde dag plaats in de herberg van Dirk Struik. Aannemer van het metselwerk werd Sr. Johannes Duivelaar en van het timmer-, smids-, loodgieters- en leidekkerswerk Cornelis Ijpelaar. Laatstgenoemde deed dit werk over aan Cornelis Korteweg. Het zou te ver voeren dit bestek hier in details te beschrijven; het geeft echter wel een mogelijkheid om het gebouw zoals het toen was, te reconstrueren. Er werd een voorname plaats ingeruimd voor het ankerwerk van de toren. Artikel 24 van het bestek bepaalde: "Ten einde den Tooren, voor het afwijken van het Stadshuis, en 't Zuidoostwaerds overgaan te bewaaren, zal men denzelven aan gem(eld) Stadshuis Ankeren." Het moest gedaan worden door over de zolder, dwars over de moerbalken van het stadhuis, twee dennen binten te leggen, 12 x 14 duim zwaar en 30 voet lang. Aan deze

Stadhuis te Willemstad

begane grond voor de verbouwing van 1786

begane grond na de verbouwing van 1786/1787

ing P Hartmans

binten kwamen zware ankers met veren dwars door de toren. Ook het houtwerk van de torenzolders, aan de kap en aan de lantaarn (dit is de aan alle zijden open torenvormige bouw op het dak van de toren, welke uit acht kolommen bestond) moest worden vernieuwd.

Aan de voorgevel van het stadhuis moest het zwarte ondergedeelte van de borstwering verdwijnen om plaats te maken voor schoon metselwerk op een nieuw aan te brengen plint van soizijnsteen.⁴²

De plint, 9 duim hoog, met de bovenkant even hoog als de bovenkant van de eerste stenen dorpel of trede voor de ingang van de zaal, moest 4 duim dik zijn.

Voor het stadhuis werd de stoep vernieuwd; deze werd gemaakt van zeer zuiver haaks gewerkte en gekantrechte zuiver blauwe soizijnse tegels. Ook werden toen vier palen van dezelfde steen voor de stoep geplaatst.

Gelijktijdig is ook het inwendige van het gebouw opgeknapt en verbeterd.

De secretarie werd vergroot en de plaats van de brandspuit ingenomen door een aldaar gevormd kamertje. Gesproken werd van "het houten huisje daar tegenwoordig de Brandspuit in staat".

De brandspuit werd — blijkens een later gevonden aantekening — onder de toren geplaatst.

Op de secretarie moest de lange wand geheel met kasten worden betimmerd. In de (verkleinde) zaal of hal werden de natuurstenen tegels vernieuwd. In de gijzelkamer verving men de kapotte plavuizen door nieuwe. De Rechtskamer (de latere raadzaal) werd eveneens onder handen genomen; blijkbaar was de houten vloer ernstig verzakt.

Helaas was men kennelijk ook uitgekeken op de stenen beelden "met haare piedestallen en cardoezen" onder de schoorsteenmantel, want die werden weggenomen en vervangen door gemetselde pilasters.

In de stadhuiskelders moesten zoveel pilaren worden gemetseld, als nodig zou blijken.

Nergens vinden we terug dat in deze periode de stenen trap naar de roepstoel is verplaatst, zoals Dane vermeldt;⁴³ integendeel, deze trap moest gerepareerd worden met "de beste, nieuwe vlakke klinkert mopsteen".

Er is nog een flinke post aan extrawerk bijgekomen; zo werd aan Joh. van Leen te Dordrecht f 30,-,- betaald voor het schilderen en vergulden van de meerman; aan Dorus van den Broek f 21,-,- voor twee nieuwe lantaarns naast de ingang en ook werd, buiten

het bestek om, het noordoostelijk gedeelte van het leien dak vernieuwd.

De vergaderingen van de Magistraat en het Gerecht vonden tijdens de verbouwing plaats in de taveerne van Dirk Struik. De declaratie van de schout Leyendekker vermeldt dat in 1786 en 1787 precies 424 dagen aan het stadhuis werd gearbeid; zijn vergoeding voor het voeren van de directie en het dagelijks toezicht bedroeg f 2.10.0 per dag; hij bracht dus f 1060.-- in rekening.⁴⁴

De totale kosten van deze restauratie en verandering bedroegen rond de f 14000.--, een zeer hoog bedrag; de stad moest hiervoor een geldlening aangaan.

De ingelanden van de polder de Ruigenhil stelden tien jaar lang 2 stuivers per gemet beschikbaar voor de verbouwing; dit kwam neer op een bedrag van f 328.3.- per jaar of over de periode van 10 jaar f 3281.10.- in totaal.

Men dacht dat het gebouw er nu weer een tijdje tegen kon. De inval van de Fransen was toen niet te voorzien.

De brand van 1793.

Bij het beleg der Fransen in 1793 is in de nacht van 10 op 11 maart de toren van het stadhuis door gloeiende franse kogels in brand geschoten. Een hevige wind kwam daarbij uit het noordoosten, zodat het vuur snel om zich heen greep. De schrik en ontsteltenis waren groot; men vreesde het ergste. Van alle kanten sloegen de vlammen uit de galmgaten. In de eerste plaats werden de archiefbescheiden in veiligheid gebracht; ook de kisten met documenten van Roosendaal, die men in Willemstad veiliger had gewaand en in het stadhuis waren ondergebracht, werden zo lang aan de havenkant gezet.⁴⁵

Dan, zo verhaalt ons de stadssecretaris Pieter van Oldenborgh : "het behaagde ook nu de God van Nederland, de onvermoeide pogingen van Magistraat en Burgerij dermate met Zijnen genadigen zegen te bekroonen, dat men het geweld der vlammen meester wierd, en het Stadhuis gelukkig behouden bleef".⁴⁶ Bij het blussingswerk onderscheidde zich vooral de Willemstadse 22-jarige jongeman Jan van IJzerloo.⁴⁷

Provisorisch herstel

Bij de brand in maart 1793 is dus de oorspronkelijke ojiefvormige spits van de stadhuistoren een prooi van de vlammen geworden. Aan een herstel van de oorspronkelijke vorm viel voorlopig niet te denken : de stadsfinanciën waren volledig uitgeput. Er waren tijdens het beleg door de Stadhouder Willem V en de Staten-Generaal wel bepaalde toezeggingen gedaan omtrent de

schadeloosstelling, maar de afwikkeling ging zeer langzaam en raakte in 1795 bij de komst der Fransen geheel in het slop. Als schade aan de eigendommen van de inwoners en aan de stads- en kerkgebouwen alleen tengevolge van het bombardement wordt het voor die tijd respectabele bedrag van f 79.869.- vermeld. Blijkens een brief van 21 juni 1796 aan het "Comité der Domeinen en Finantien over Bataafsch Braband" zou de totale schade aan de stadsgebouwen incl. de kerk f 12.500.- zijn. De Municipaliteit schreef: "wij zijn red- en rade- loos in deze onze Finantien".⁴⁸

Wij hebben de indruk dat direct na het wegtrekken der Fransen in 1793 het stadhuis en de toren zeer provisorisch zijn hersteld. In de stadsrekeningen vonden wij hierover weinig: een betaling aan de leidekker Andries Ritzel van een bedrag van f 74.6.- op 22 juni 1793 voor herstel van het dak was het enige.

Het was een tijd van armoede en verval. Ook het stadhuis onderging gelaten de moeilijke jaren.

Wapens weggekapt.

De ontluistering van het stadhuis ging nog verder. De revolutionairen besloten, onder de leuze "vrijheid, gelijkheid en broederschap" alle familiewapens, waar zij maar te zien waren, in heel de Bataafse Republiek te laten weggappen. Zo moest de President van de Municipaliteit aan de metselaar Johs. Duivelaar opdracht geven om ook "'s Princen en andere Stadswapens" uit te hakken. Bijna tien mandagen werden in maart 1798 door baas Duivelaar en zijn knechten hieraan besteed. Jammer dat hij in zijn — overigens keurig gespecificeerde — rekening niet uitvoerig omschreven heeft wat hij precies "uytgehakt en gemortificeerd" heeft en waar. Zeker is wel dat toen ook de wapens in het stadhuis (en in de toren?) zijn weggedaan.

Of de gevoelens van vrijheid, gelijkheid en broederschap hierdoor verheugd zijn, lezen we echter nergens.

Nieuwe spits op de toren.

Eerst in 1807 vinden we de plannen voor het "maken van een spids en windwijzer en daarbij aanhorende op den Stadhuis Thoorn". Uit het hiervoor opgemaakte bestek blijkt dat afgezien werd van het herstel van de toren in de oude vorm, en vanaf dan is de toren bekroond door een eenvoudige, korte met leien gedekte spits. De oude zeeridder ("zeemaramin of windwijzer") was in 1793 blijkbaar gered, en de aannemer zou deze moeten laten repareren en opnieuw doen vergulden en het zwaard laten verven. Ofschoon het de bedoeling was dit werk openbaar

aan te besteden, ging dit op het laatste moment niet door. Aan de aannemer van het onderhoud der stadswerken Anthony van Wel werd dit werk onderhands gegund voor f 100.-.⁴⁹

Lodewijk Napoleon.

Hiervoor hebben we gezien dat vanaf 1691 door de Prinsen van Oranje voor het onderhoud van de stadsgebouwen, en speciaal voor het stadhuis, een jaarlijkse bijdrage werd gegeven, welke vanaf 1698 f 300.- bedroeg. Tot en met 1807 werd die bijdrage prompt uit de domeingoederen van het Huis van Oranje betaald. Bij het bezoek dat Koning Lodewijk Napoleon in april 1809 aan Willemstad bracht, werd tot hem namens het gemeentebestuur het verzoek gericht deze bijdrage weer te mogen genieten. Het is gemakkelijk riemen snijden van andermans leer, en de koning willigde het verzoek dan ook heel vlot in.⁵⁰ Het jaar daarop was er weer een andere baas, die de door zijn broer gedane belofte maar rustig vergat.

Semaphore op de toren.

In 1810 vond de Franse bezetter het nodig een semaphore in Willemstad te plaatsen voor het opvangen van zeeseinen. Het oog viel daarbij op de stadhuistoren en geen enkel argument kon de bezetters overtuigen dat het toch beter zou zijn iets anders te zoeken. Een gedeelte van de pas herstelde toren en de spits moest gesloopt worden om de semaphore te kunnen plaatsen. Tot het vertrek der Fransen in december 1813 heeft dit apparaat op de toren dienst gedaan.⁵¹

In juli 1814 werd het herstel in de oude toestand geraamd op f 1400.-; voorlopig kwam er niets van. Alles draaide om de vraag: wie zal dat betalen? Het gemeentebestuur wendde zich in maart 1815 tot de Minister van Oorlog en wees erop dat de toestand onhoudbaar was omdat het gevaar bestond dat bij harde wind het bovenste gedeelte van de toren naar beneden zou komen. Nog in dezelfde maand werd aan P. van Breda het herstel van de toren gegund. Deze zou weer met een eenvoudig spitsdak worden gedekt. Het werk was véél goedkoper dan een jaar tevoren was geraamd, want de aanneemsom bedroeg f 410.-. Heeft men er nog aan gedacht om de ojiefvormige spits terug te plaatsen? Dit zou het verschil van f 1000.- kunnen verklaren. Bij het bezoek dat Z.M. Koning Willem I op 13 juni 1815 aan Willemstad bracht werd hem eerbiedig gevraagd te bevorderen dat de schade door de vernieling van de toren ten behoeve van de semaphore zou worden vergoed. Ook het oude subsidie van f 300.- per jaar uit de Domeingoederen werd weer in de aan-

dacht van Z.M. aanbevolen. Deze verzoeken hebben echter geen resultaat opgeleverd.

Stadhuis wordt geblokt.

Aan het eind van de zestiger jaren van de vorige eeuw werd weer gedacht aan een verbetering van het stadhuis. In de raadsvergadering van 25 mei 1869 stelt de voorzitter voor om de beide ramen van de secretarie 22 duim breder te maken, waardoor binnen meer daglicht zou worden verkregen. Het jaar daarop krijgen de twee lichtkozijnen van de raadzaal eenzelfde beurt; de oude zandstenen kruiskozijnen worden uitgebrouwen en daarvoor plaatste men de stijlloze 19e eeuwse drieruitenramen. De voordeur werd vervangen door een dubbele deur met een zgn. Rotterdams traliërooster.

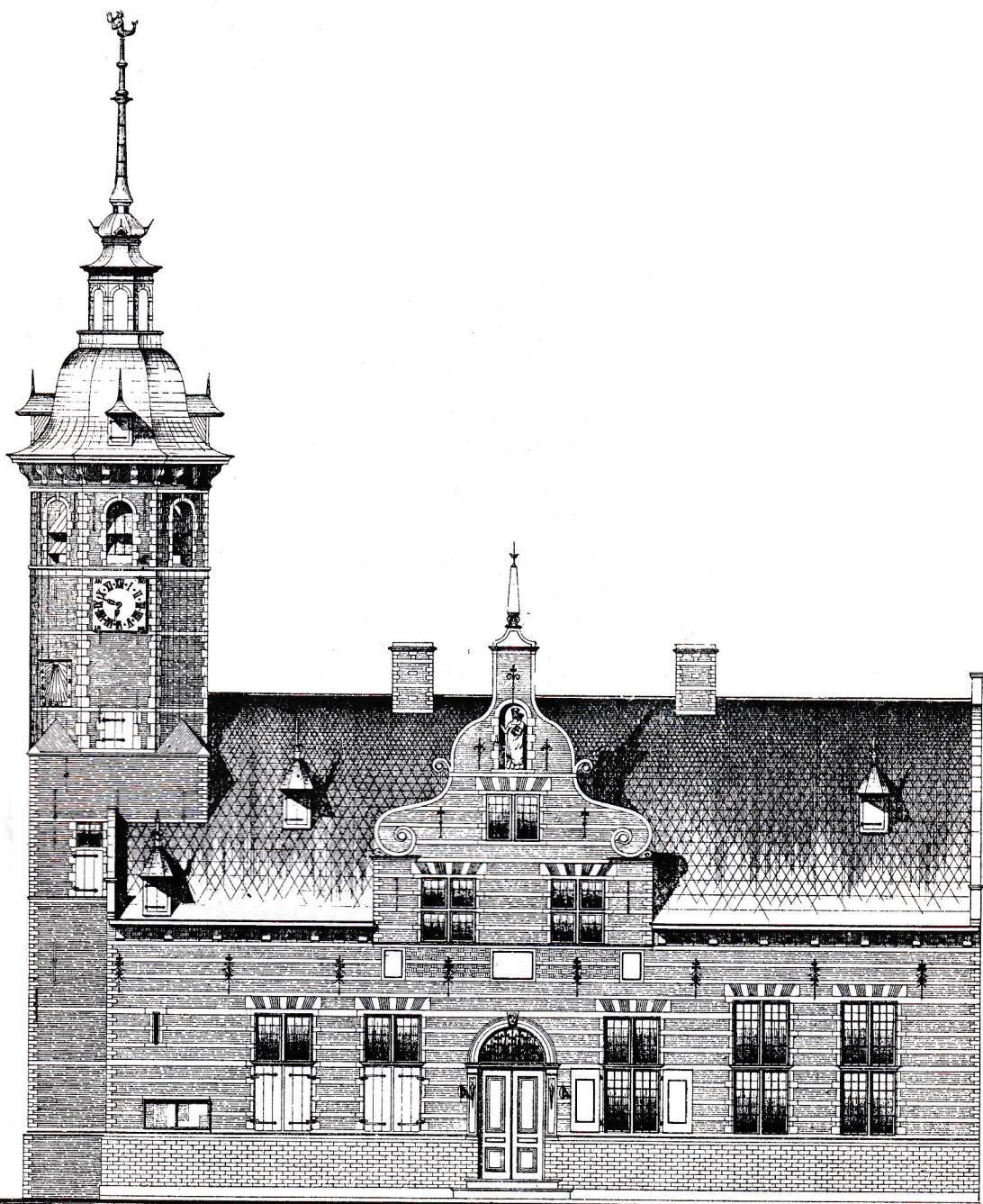
In de vergadering van de raad van 9 juli 1872 wordt weer uitvoerig stilgestaan bij de renovatie van het gebouw. Wethouder D. C. Punt brengt de vraag van de gemeente-architect naar voren of het raadhuis geheel moet worden "geblokt" (van een pleisterlaag moet worden voorzien) of wel alleen van boven. Met 6 stemmen voor en 1 tegen wordt besloten het gehele raadhuis te blokken.

In het hiervoor opgemaakte bestek wordt ook het maken van een ijzeren balustrade op de toren vermeld, welke een hoogte moest krijgen van 1.15 meter en de bestaande houten balustrade vervangen zou. Van het stadhuis zelf zou de benedenverdieping geheel worden geblokt ter dikte van 1 centimeter; deze oppervlakte werd geschat op 92m². De bovengevel moest tot op de spanplaat worden afgebroken en geheel opnieuw worden opgemetseld, waarvoor de oude stenen — voor zover nog bruikbaar — moesten worden gebezigd. De nis voor Vrouwe Justitia moest op dezelfde plaats worden uitgespaard; het beeld zelf zou wit worden geverfd en de weegschalen zouden worden verguld.

In deze te herbouwen gevel zouden drie lichtkozijnen worden gemaakt, althans teruggeplaatst, twee van 1.60 m bij 1.60 m en een van 1.60 m hoog en 1.30 m breed. Ook deze bovengevel zou worden geblokt.

Het werk werd gegund aan Cornelis van Breda, timmerman te Willemstad.

In Willemstad zelf is men niet lang gelukkig geweest met deze "modernisering". Dit blijkt uit de notulen van de raadsvergadering van 4 april 1893. Door de heer C. J. Struyk te Rotterdam was aan de gemeente "een schoone teekening, voorstellende het oude schoone echt Hollandsche raadhuis naar zijn staat in 1792" geschonken.⁵² Burgemeester H. A. van Rijn betreurde het dat

Raadhuis te Willemstad anno 1792.

Raadhuis te Willemstad.

in 1872 besloten was om de gevel met een cementlaag te bedekken. Hij achtte de financiële toestand van de gemeente te ongunstig om het gebouw in zijn oorspronkelijke staat terug te brengen.

Het oordeel na vijftig jaar.

In het provinciaal verslag van 1930 vinden we over de opknopbeurt uit de periode 1869-1872 het volgende: "Ruim een halve eeuw geleden is de Noordgevel door een plaatselijke deskundige opgeknapt! De oude kozijnen moesten vernieuwd worden en daar deze nieuwe breeder uitvielen dan de opening in het metselwerk moesten de kalksteen neggen⁵³ aan één zijde worden uitgenomen en aan den anderen kant worden afgekapt. De vernieling wilde men goed maken door geheel den gevel met een pleisterlaag te bedekken, en, om deze het aanzien te geven van groote steenvlakken, werden diepe groeven gehakt in den baksteen".

Dit oordeel is hard, maar niet verdiend.

Zeker is dat het toenmalige gemeentebestuur de beste bedoelingen had met het stadhuis. Men dacht toen meer aan praktische bruikbaarheid en besparing op onderhoudskosten, dan aan de zorg voor het monument. Bovendien was het pleisteren van gebouwen toen in de mode, en vele monumenten werden in die periode op deze wijze "opgeknapt". In de gemeenteverslagen over de jaren 1869—1873 vinden we ook niets vermeld over verbetering of vernieuwing van het stadhuis; men constateerde erin alleen dat het onderhoud de aandacht had. Trouwens, wie dacht toen aan monumentzorg of wie was er zich van bewust dat men met een monument te doen had?

Maar wie oude ansichten van het stadhuis beziet moet toegeven dat, ondanks de pleisterlaag en de drieruitenramen, het geschonden gelaat van het gebouw iets aantrekkelijks had behouden. Het stadhuis zelf suggereerde de verloren schoonheid. Toen de zorg voor onze monumenten dan ook levendig werd, drong men steeds krachtiger aan op een werkelijke restauratie van het stadhuis.

Inleiding tot de restauratie.

Vanaf het begin van de mobilisatie in 1914 werd de raadzaal het hoofdkwartier van de Commandant van de Stelling van 't Hollandsch Diep en het Volkerak. Dit duurde tot begin 1916, toen het hoofdkwartier werd verplaatst naar een ander pand in de gemeente.

In de jaren na de eerste wereldoorlog werden langzaam de geesten rijp gemaakt voor het behoud en de restauratie van het stadhuis.

Bij de behandeling van de gemeentebegroting voor 1929 in de raadsvergadering van 30 oktober 1928 had het de aandacht van een der leden van de raad getrokken dat de post voor het onderhoud van het stadhuis aanzienlijk verhoogd was. Burgemeester H. van der Veen wees erop dat de ramen van de secretarie zó slecht waren dat het er 's winters vanwege de tocht niet te harden was. Burgemeester en wethouders hadden aan Monumentenzorg gevraagd een plan op te maken voor de restauratie; dit plan zou dan eventueel in fasen kunnen worden uitgevoerd.

Als voorbeeld noemde de burgemeester dat vroeger de entree werd opgesierd door een paar aardige lantaarns; het zou z.i. leuk zijn om er die weer aan te brengen. Het duurde tot 29 augustus 1929 voordat het rapport van Monumentenzorg kon worden behandeld. Deze rijksdienst wilde dat eerst de voorgevel geheel zou worden schoongehakt; daarna pas zou men met concrete voorstellen komen. Dit schoonmaken van de muren was geraamd op f 100.-.

De tijden waren slecht: nog kort te voren moesten de plaatselijke belastingen worden verhoogd. Er kwam dus oppositie. Omdat de ramen van de secretarie hoognodig vernieuwd moesten worden — daar was men het roerend over eens — besloot de raad de pleisterlaag alleen aan de kant van de secretarie weg te halen. Zo is dan ook geschied.

Restauratie 1933—1943.

Dit werd het begin van een restauratie die in fasen is uitgevoerd. Het ging niet allemaal van een leien dakje. Er gingen op een bepaald moment stemmen op om het schoongemaakte deel van de voorgevel maar weer te bepleisteren.

Burgemeester Van der Veen, maar vooral wethouder C. Dane Gzn., die tevens lid van de Provinciale Staten was, hebben geijverd voor de verwezenlijking van het restauratieplan. Op de achtergrond blies de vereniging "Mooi Willemstad" onder voorzitterschap van Pastoor Juten haar partij mee.

De Commissaris der Koningin, jhr. mr. dr. A. B. M. G. van Rijckevorsel bracht in de zomer van 1931 een bezoek aan Willemstad om voor de restauratie van het stadhuis te pleiten en schreef een diplomatiek briefje aan de gemeente, dat succes had.

Een vertegenwoordiger van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg kwam in de raad de plannen toelichten, waarna in beginsel besloten werd om tot restauratie van een gedeelte van de voorgevel over te gaan. Toen hoorde men de tegenstanders al mopperen dat een half gerestaureerd stadhuis er wel bespottelijk zou uitzien. Ze kregen nog gelijk ook! De architect

C. de Rooij te Willemstad — daartoe aanbevolen door Monumentenzorg — werd met de restauratie belast. Het duurde echter nog tot begin 1933 voordat weer over de restauratie gesproken werd. De begrotingswijziging kwam toen aan de orde om f 780,— uit te trekken voor de vernieuwing van de secretariëramen. Met 4 tegen 3 stemmen werd deze begrotingswijziging aanvaard. Maar de ambtenaren hadden ondertussen toch maar bijna vijf jaar in de kou gezeten!

In de ontwerp-begroting voor 1934 was een kleine post van f 325.— opgenomen voor onderhoud van het gemeentehuis. Burgemeester Van der Veen moest desgevraagd toegeven dat zulks inderdaad bedoeld was voor de verdere restauratie van de voorgevel. De begroting werd toch met algemene stemmen vastgesteld.

Ondanks wat politieke strubbelingen ging van toen af de restauratie langzaam maar zeker voort. De opmerkingen, die we daarna in de raadsnotulen aantreffen, hebben dan ook meer betrekking op de wijze van aanbesteding of de gunning dan op de restauratie zelf.

Nergens vindt men gewag gemaakt van een min of meer officiële afsluiting van deze restauratie; het werk is in 1943 afgerond.

In samenwerking met Monumentenzorg heeft de architect De Rooij getracht het gebouw uiterlijk zijn oude staat weer te geven al moet hieraan toegevoegd worden dat het bij een dergelijk, in de loop der eeuwen zo ernstig gemutileerd gebouw bijna niet meer mogelijk was na te gaan wat oorspronkelijk was en zelfs niet hoe sommige fragmenten oorspronkelijk zouden kunnen zijn geweest. We hebben ook niet de indruk dat men toen kon beschikken over de oude bestekken, waarvan wij hiervoor melding maakten. De spits van de toren liet men echter onveranderd.

Het resultaat.

De nieuwe ramen werden gemaakt met diefijzers, luiken enz. De foeilelijke ijzeren balustrade op de toren werd verwijderd. De kelders werden ontdaan van de kalklaag en er werd een nieuwe vloer aangelegd. Ook werd een wenteltrap aangebracht, die leidde naar de begane grond. In de kelders werden de twee zware pilasters weggebroken en de later geplaatste muren verwijderd. De ruimte onder de toren, die gebruikt was als arrestantencel, werd ingericht voor het nieuw archief en vanuit de secretarie werd er een toegang naar gemaakt via een gemetseld trapje en een eiken deur.

C. de Rooij te Willemstad — daartoe aanbevolen door Monumentenzorg — werd met de restauratie belast. Het duurde echter nog tot begin 1933 voordat weer over de restauratie gesproken werd. De begrotingswijziging kwam toen aan de orde om f 780,— uit te trekken voor de vernieuwing van de secretariëramen. Met 4 tegen 3 stemmen werd deze begrotingswijziging aanvaard. Maar de ambtenaren hadden ondertussen toch maar bijna vijf jaar in de kou gezeten!

In de ontwerp-begroting voor 1934 was een kleine post van f 325.- opgenomen voor onderhoud van het gemeentehuis. Burgemeester Van der Veen moest desgevraagd toegeven dat zulks inderdaad bedoeld was voor de verdere restauratie van de voorgevel. De begroting werd toch met algemene stemmen vastgesteld.

Ondanks wat politieke strubbelingen ging van toen af de restauratie langzaam maar zeker voort. De opmerkingen, die we daarna in de raadsnotulen aantreffen, hebben dan ook meer betrekking op de wijze van aanbesteding of de gunning dan op de restauratie zelf.

Nergens vindt men gewag gemaakt van een min of meer officiële afsluiting van deze restauratie; het werk is in 1943 afgerond.

In samenwerking met Monumentenzorg heeft de architect De Rooij getracht het gebouw uiterlijk zijn oude staat weer te geven al moet hieraan toegevoegd worden dat het bij een dergelijk, in de loop der eeuwen zo ernstig gemutileerd gebouw bijna niet meer mogelijk was na te gaan wat oorspronkelijk was en zelfs niet hoe sommige fragmenten oorspronkelijk zouden kunnen zijn geweest. We hebben ook niet de indruk dat men toen kon beschikken over de oude bestekken, waarvan wij hiervoor melding maakten. De spits van de toren liet men echter onveranderd.

Het resultaat.

De nieuwe ramen werden gemaakt met diefijzers, luiken enz. De foeilelijke ijzeren balustrade op de toren werd verwijderd. De kelders werden ontdaan van de kalklaag en er werd een nieuwe vloer aangelegd. Ook werd een wenteltrap aangebracht, die leidde naar de begane grond. In de kelders werden de twee zware pilasters weggebroken en de later geplaatste muren verwijderd. De ruimte onder de toren, die gebruikt was als arrestantencel, werd ingericht voor het nieuw archief en vanuit de secretarie werd er een toegang naar gemaakt via een gemetseld trapje en een eiken deur.

In de voorgevel kwam het wapen van Prins Maurits terug, nu geflankeerd door de wapens van Jan IV van Glymes en de gemeente Willemstad.

Voor het buitenschilderwerk werden de kleuren wit en zwart gekozen; of deze kleuren een bepaalde betekenis hebben blijkt nergens uit.⁵⁴

Opnieuw beginnen na de bevrijding.

Bij de bevrijdingsgevechten in 1944 werd het stadhuis zwaar gehavend.

Het herstel heeft lang geduurd, maar in grote lijnen is men niet afgeweken van de restauratieplannen van de dertiger jaren. Door een beperkte ingreep streefde men er bovendien naar om het interieur, dat tot dan toe wat rommelig en onoverzichtelijk was, iets meer allure te geven.

Een nieuwe bestemming.

De uitbreiding van de bestuurlijke zorg van de gemeente en de daarmee gepaard gaande vergroting van het administratief en technisch apparaat, waren de oorzaken dat het stadhuis te klein werd.

Toen dan ook het Princehof of Mauritshuis in handen van de gemeente kwam, lag de oplossing voor de hand. Het Princehof werd na een ingrijpende restauratie en renovatie stadhuis, en de gemeentelijke overheid verliet 15 december 1973 het stadhuis aan de kade. De laatste vergadering van de raad in het oude stadhuis was op 4 december 1973 en het college van burgemeester en wethouders kwam er voor het laatst op 13 december 1973 bijeen.

Met enige weemoed heeft men afscheid genomen van dit oude stadhuis, dat bijna vier eeuwen de zetel van het stadsbestuur is geweest.

De aanhoudende zorg van generaties Willemstadters heeft bereikt dat dit monumentale gebouw bewaard is gebleven en zijn schoonheid heeft behouden of herwonnen.

Het gebouw heeft nu een andere bestemming gekregen. Gevoelsmotieven moesten hierbij overwonnen worden; de "standing" van het karakteristieke historisch monument zal — naar mag worden aangenomen — door zijn nieuwe bestemming zeker niet worden aangetast.⁵⁵

C. A. I. L. VAN NISPEN

AANTEKENINGEN

Bij de samenstelling van dit artikel is vooral gebruik gemaakt van de stadsrekeningen en de bijlagen daarvan vanaf 1588, voor zover nog aanwezig in het gemeente-archief van Willemstad. Deze hebben in de eerste jaren veel hiaten. De rekeningen en bijlagen van 1588 tot en met 1810 zijn in de inventaris van het oud-archief vermeld onder VII A 1 t/m 187. Uit de tekst kan aan de hand van het daarin genoemde jaartal de bron gemakkelijk worden achterhaald. Waar dus gebruik is gemaakt van de stadsrekeningen en bijlagen wordt de vindplaats niet aangegeven. Voor de gegevens na 1810 zijn veelal de notulen van de gemeenteraadsvergaderingen geraadpleegd; ook hiervan wordt de vindplaats niet nader aangegeven.

AFKORTINGEN

GAW : Gemeente-archief Willemstad.

Archief Juten : Archief van pastoor G. C. A. Juten in de Universiteitsbibliotheek te Nijmegen (inventaris E. M. A. M. Loeff, mei 1969).

VOETNOTEN

- ¹ Cornelis Splinter is door Prins Willem I van Oranje tot schout van Steenberg en aangesteld; hij trad op 5 september 1581 als zodanig op, maar was misschien al langer in functie. Na de inname van Steenberg door de Spanjaarden bleef hij aanvankelijk ongestoord. In september 1582 was hij nog in functie, doch kort daarna door Parma verbannen wegens zijn felle gezindheid tot hervorming. Prins Maurits heroverde op 17 oktober 1590 Steenberg en zette de Spaansgezinde regering af. Op 25 april 1591 droeg hij Splinter — die hij nog altijd als schout van Steenberg erkende — op om de magistraat en de officieren de eed van trouw af te nemen (Vgl. Albert Delahaye, Steenberg in de Middeleeuwen, uitgave nr. 15 Archivariaat Nassau-Brabant); waarschijnlijk heeft Splinter die functie niet meer opnieuw te Steenberg vervuld, want van 1587-1609 vinden wij hem onafgebroken als schout en dijkgraaf te Willemstad. Splinter was in 1593 gehuwd met Cornelia van Zeverdonck; dit huwelijk bleef kinderloos. Het wapen van Cornelis Splinter is afgebeeld op de grote klok in de koepelkerk te Willemstad.
- ² G. C. A. Juten, De Parochiën in het Bisdome Breda, aflevering Willemstad, pag. 115, noot 2; dit huis is bekend als de oude pastorie van de Ned. Herv. Gemeente.
- ³ GAW III/2; dit is een eenvoudig 18e eeuwse afschrift. Pastoor Juten heeft de tekst ervan gepubliceerd in Taxandria XXXIX (1932), p. 65 e.v. en kon toen nog beschikken over het — niet meer te achterhalen — origineel op perkament uit het gemeente-archief van Willemstad. In het charter zelf worden aan Willemstad een aantal privileges toegekend, waardoor de stad stedelijke glans kreeg.
- ⁴ Andries de Ro(o)y(en) : zie over hem B. de Roy van Zuidewijn in Taxandria XXXVI (1929), p. 33 e.v., aangevuld door G. C. A. Juten op p. 37—38.
- ⁵ GAW III/3
- ⁶ Taxandria XXXIX (1932), p. 64.
- ⁷ Jasper van Kinschot, geboren 1552 te Turnhout, in 1577 griffier van de Rekenkamer en het Leenhof van Bergen op Zoom, huwde 1578 Justina Pijll, dr. van Nicolaas Pijll, lid van de Domeinraad van de Markies van Bergen op Zoom. Toen de Staten-Generaal in 1582 het Markiezaat van Bergen op Zoom aan Willem van Oranje schonken, zijn Kinschot en Pijll in dienst van de nieuwe heer overgegaan. Kinschot werd later griffier van de Domeinraad en thesaurier-generaal van

AANTEKENINGEN

Bij de samenstelling van dit artikel is vooral gebruik gemaakt van de stadsrekeningen en de bijlagen daarvan vanaf 1588, voor zover nog aanwezig in het gemeente-archief van Willemstad. Deze hebben in de eerste jaren veel hiaten. De rekeningen en bijlagen van 1588 tot en met 1810 zijn in de inventaris van het oud-archief vermeld onder VII A 1 t/m 187. Uit de tekst kan aan de hand van het daarin genoemde jaartal de bron gemakkelijk worden achterhaald. Waar dus gebruik is gemaakt van de stadsrekeningen en bijlagen wordt de vindplaats niet aangegeven. Voor de gegevens na 1810 zijn veelal de notulen van de gemeenteraadsvergaderingen geraadpleegd; ook hiervan wordt de vindplaats niet nader aangegeven.

AFKORTINGEN

GAW : Gemeente-archief Willemstad.

Archief Juten : Archief van pastoor G. C. A. Juten in de Universiteitsbibliotheek te Nijmegen (inventaris E. M. A. M. Loeff, mei 1969).

VOETNOTEN

- 1 Cornelis Splinter is door Prins Willem I van Oranje tot schout van Steenbergen aangesteld; hij trad op 5 september 1581 als zodanig op, maar was misschien al langer in functie. Na de inname van Steenbergen door de Spanjaarden bleef hij aanvankelijk ongestoord. In september 1582 was hij nog in functie, doch kort daarna door Parma verbannen wegens zijn felle gezindheid tot hervorming. Prins Maurits heroverde op 17 oktober 1590 Steenbergen en zette de Spaansgezinde regering af. Op 25 april 1591 droeg hij Splinter — die hij nog altijd als schout van Steenbergen erkende — op om de magistraat en de officieren de eed van trouw af te nemen (Vgl. Albert Delahaye, Steenbergen in de Middeleeuwen, uitgave nr. 15 Archivariaat Nassau-Brabant); waarschijnlijk heeft Splinter die functie niet meer opnieuw te Steenbergen vervuld, want van 1587-1609 vinden wij hem onafgebroken als schout en dijkgraaf te Willemstad. Splinter was in 1593 gehuwd met Cornelia van Zeverdonck; dit huwelijk bleef kinderloos. Het wapen van Cornelis Splinter is afgebeeld op de grote klok in de koepelkerk te Willemstad.
- 2 G. C. A. Juten, De Parochiën in het Bisdóm Breda, aflevering Willemstad, pag 115, noot 2; dit huis is bekend als de oude pastorie van de Ned. Herv. Gemeente.
- 3 GAW III/2; dit is een eenvoudig 18e eeuwse afschrift. Pastoor Juten heeft de tekst ervan gepubliceerd in Taxandria XXXIX (1932), p. 65 e.v. en kon toen nog beschikken over het — niet meer te achterhalen — origineel op perkament uit het gemeente-archief van Willemstad. In het charter zelf worden aan Willemstad een aantal privileges toegekend, waardoor de stad stedelijke glans kreeg.
- 4 Andries de Ro(o)y(en) : zie over hem B. de Roy van Zuidewijn in Taxandria XXXVI (1929), p. 33 e.v., aangevuld door G. C. A. Juten op p. 37—38.
- 5 GAW III/3
- 6 Taxandria XXXIX (1932), p. 64.
- 7 Jasper van Kinschot, geboren 1552 te Turnhout, in 1577 griffier van de Rekenkamer en het Leenhof van Bergen op Zoom, huwde 1578 Justina Pijll, dr. van Nicolaas Pijll, lid van de Domeinraad van de Markies van Bergen op Zoom. Toen de Staten-Generaal in 1582 het Markiezaat van Bergen op Zoom aan Willem van Oranje schonken, zijn Kinschot en Pijll in dienst van de nieuwe heer overgegaan. Kinschot werd later griffier van de Domeinraad en thesaurier-generaal van

- Prins Maurits, Vgl. Autobiografie J. van Kinschot in Kronyk van het Hist. Genootschap te Utrecht VI (1850), p. 4 e.v., Genealogisch en Heraldische Bladen 1910, p.l.e.v. en 1911, p. 173 e.v., alsmede Taxandria V (1898), p. 63.
- 8 Uit de archieven blijkt niet dat een van deze bestemmingen ooit aan de kelders van het stadhuis werd gegeven. In latere jaren, tot in de twintiger jaren van deze eeuw, werden de kelders veelal aan particulieren verhuurd.
 - 9 Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Willemstad R9. nr. 68.
 - 10 G. C. A. Juten, Het Stadhuis van Willemstad in "De Avondster" van 12 oktober 1929; vgl. ook de aantekening in Archief Juten onder nr. 205.
 - 11 GAW VII A/4 (bijl. rek. 1593-1594); de totale kosten van de toren werden toen gesteld op 675 Pond, waarvan de 6e en 7e termijn ad 100 Pond op 6 oktober 1593 werden uitbetaald.
 - 12 Deze klok is bij de brand van de Koepelkerk in 1950 zwaar beschadigd en daarna hergoten bij J. van Bergen te Midwolda; zij is door de Kerkvoogdij van de Ned. Herv. Gemeente te Willemstad in bruikleen aan de gemeente afgestaan en nu geplaatst in de hal van het Mauritshuis te Willemstad.
 - 13 Uit de benaming "zeeridder" heeft men wel de conclusie getrokken dat het windteken dat nu nog op de toren staat, afkomstig zou zijn van het Markiezenhof te Bergen op Zoom, b.v. G. C. A. Juten in Oudheidkundig Jaarboek, 4e jg., afl. 2, 1935, p. 69 en K. Dane in Willemstad, Historisch overzicht van Stad en Polder (Klundert, 1950), p. 66, Deze conclusie lijkt niet gefundeerd: op een gravure uit 1634 van het Markiezenhof is de zeeridder immers nog duidelijk als zodanig te herkennen, terwijl de spits van de toren, waarop deze gestaan heeft, eerst in 1708 werd afgebroken. — Is er nu sprake van een zeeridder of van een meerman? Het verschil zit voornamelijk in bovenlijf, kop en attributen: bij de meerman een baard en een knots, bij de zeeridder baard, helm, schild en zwaard. De figuur op de Willemstadse toren houdt hier zowat tussen in, maar doet toch meer aan een zeeridder denken. In de bijlagen van de rekening 1599—1600 wordt het windvaan zowel "merman op den toren" als "den zeeridder van den toren" genoemd; in de rekening over 1694—1695 "den meerman ofte den zeeridder", en in 1750 en 1786 is sprake van de "meermin off wintvaan". Het bestek van 16 maart 1807 spreekt van "de oude zeemaremin of windwijzer"; Juten vond ook nog "merman met ermen". Steeds is sprake van het opnieuw schilderen, vergulden of repareren, zodat aangenomen kan worden dat het huidige windteken dateert van 1588.
 - 14 Archief Juten, nr. 205.
 - 15 Frederik van der Heijden, rentmeester en ontvanger van de generale middelen van Willemstad, Fijnaart en Heiningen en burgemeester van Willemstad. Blijkens zijn nog aanwezige grafzerk in het toegangspad naar de Koepelkerk te Willemstad is hij overleden te Willemstad op 11 februari 1612.
 - 16 Juten, Bouwgeschiedenis van de Koepelkerk te Willemstad, (Bergen op Zoom), z.j., p. 8 en K. Dane, t.a.p. nemen als jaar waarin de kerk in gebruik werd genomen, 1609. De gedenksteen boven de hoofdingang van de Koepelkerk vermeldt echter 1607; deze steen is eerst in 1791 aangebracht.
 - 17 zie mijn bijdrage in De Ghulden Roos, jaarboek nr. 34 (1974), over Jonkheer Emmerij de Liere, p. 98 en 99.
 - 18 GAW I/1, fo. 91.
 - 19 "Op deze clynste laege (dit is dus boven het hoogste kruiskozijn in de

voorgevel, v.N.) salmen wercken ende leggen een stuck lyste dat so lanck moet syn dat men daer bequamelyck op can stellen een poortken van styff twee voeten wyt, ende sal het poortken werden gemaect mede van herden steene met oock het boghsken alles uyt wysende het patroon, ende (het) poortken sal hoogh syn vier ende eenen halven voet ende in dit poortken salmen maecken ende stellen een Justitie so hoogh als sy daer bequamelyck daer in can staen".

— Mej. Dr. Elisabeth Neurdenburg stelde (in correspondentie met pastoor G. C. A. Juten in Archief Juten en ook in De 17e eeuwse beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden, p. 100/101, Amsterdam 1948) met vrij grote zekerheid dat Nicholas Stone de hand heeft gehad aan het Justitiabeeld; wij geloven dat men het niet zo ver moet zoeken en dat de vermoedelijke bouwmeester Leenwijnssen het beeld zal hebben vervaardigd. De naam Nich. Stone komt in de bijlagen van de stadsrekeningen niet voor.

- 20 Het huidige stadswapen werd in 1620 door de gemeente niet gevoerd; van 1611—1795 had Willemstad het door Prins Maurits in september 1611 verleend wapen, waarin de Brabantse leeuw met het wapen van Glymes was vervangen door de Nassause leeuw.
- 21 G. C. A. Juten in "De Avondster" van 12 oktober 1929.
- 22 zie hiervoor ook GAW I/6, fo. 51vo (Magistraatsvergadering dd. 2 augustus 1764).
- 23 verschieten is het omwerken om het duf worden van het koren te voorkomen.
- 24 GAW I/1, fo. 97 (Magistraatsvergadering 15 januari 1628).
- 25 GAW I/1, fo. 99 (Magistraatsvergadering 27 augustus 1629).
- 26 G. C. A. Juten "Het Stadhuis van Willemstad" in de Avondster van 12 oktober 1929 en K. Dane t.a.p., p. 66.
- 27 "sal hebben de naerderschap van de zelve huysinge metten gevolge van dien, ende dat daerom dezelve huysinge int geheel met de erve die den Mayor Bocholt daeraen noch soude mogen coopen, daarvan de Stadt oock tsamen in een bondt de naerderschap sal hebben".
- 28 GAW I/1, fo. 119: "dat de gevanckenisse militair aengaende t Gouver(ne)ment ende de Soldatesque.... gehouden in de onderste Hut aent Noorteynde van den block hutten gestaen bij den Wintcorenmolen achter den Kerckhove.."
- 29 GAW I/1, fo. 119 (verklaring afgelegd in de magistraatsvergadering van 22 april 1639).
- 30 GAW VI/2 — 77 en I/10, fo. 233.
- 31 GAW; notulen raad 30 maart 1819.
- 32 GAW III/13 (octrooi van Prins Willem III van 11 januari 1688).
- 33 GAW III/14 (besluit van Raden en Rekenmeesters der prinselijke domeinen; excerpt uit de stadsrekening 1736/1737).
- 34 GAW I/2, fo. 249 (Magistraatsvergadering dd. 31 augustus 1708).
- 35 De Willemstadters kennen een gedeelte van de zgn. "Kleine Singel" als het Frans kerkhof, ofschoon er niets meer op wijst, dat hier ooit een begraafplaats is geweest.
- 36 GAW XIII A/5 (Lijsten, rekeningen en andere stukken betreffende krijgsgevangen en in Willemstad ondergebrachte officieren).
- 37 GAW VI/2 — 11 (bestek dd. 19 aug. 1726).
- 38 GAW I/1, fo. 193v (Magistraatsvergadering dd. 27 mei 1654).
- 39 H. Levelt, Oudenbosch in verleden en heden (Zundert, 1931), p. 154 voor het archief van Oudenbosch; L. Merkelbach van Enkhuizen in De Ghulden Roos, jaarboek 7, jg. 1947, p. 60 voor het archief van Zegge en GAW XVI/19 voor het archief van Oud- en Nieuw Castel.
- 40 GAW I/5, fo. 102 (Magistraatsvergadering van 4 januari 1759).

- 41 GAW VI/2 — 71 (bestek dd. 20 april 1786).
- 42 handsteen of Escauzijnse steen, afkomstig uit het Luikse kolenkalksteenbekken Escaussines-Soignies.
- 43 Dane, t.a.p., p. 66.
- 44 GAW I/9, fo. 145 (Magistraatsvergadering dd. 6 maart 1788).
- 45 Vgl. L. Hopmans, De Fransen in Roosendaal 1793, in De Ghulden Roos, jaarboek 6, jg. 1946, p. 50.
- 46 P. van Oldenborgh, De belegering en verdediging van de Willemstad (Dordrecht/Amsterdam 1793), p. 103.
- 47 Jan van IJzerloo, schipper, gedoopt 28 november 1770 te Willemstad als zoon van Bastiaan van IJzerloo en Willemijna de Wijs. Ook in 1811, toen het fregat "La Reine" bij Willemstad verging, had Van IJzerloo bij de redding van 109 der 141 opvarenden een groot aandeel. Keizer Napoleon heeft hem toen ook in woord en daad dank gebracht. Bij Koninklijk Besluit van 12 oktober 1822, nr. 89, verleende Koning Willem I aan Jan van IJzerloo (en ook aan diens broer Hendrik) een zilveren medaille voor het redden van 19 mensen van een zinkend schip in de omgeving van Steenberg. Van IJzerloo overleed op 15 maart 1845 te Willemstad.
- 48 GAW I/46.
- 49 GAW VI/2 — 91 (bestek dd. 16 maart 1807).
- 50 GAW I/11, fo 307 e.v.
- 51 GAW, Raadsnotulen 1814—1815; vergadering 9 juli 1814. (Het hierna volgende is — voor zover niet anders vermeld — eveneens ontleend aan de raadsnotulen.)
- 52 Deze tekening is opgenomen in het Bouwkundig weekblad "De Opmerker", 28e jaargang, nr. 19 van 13 mei 1893. Zie de reproductie. De heer Struyk heeft deze tekening gemaakt aan de hand van oude gravures en gegevens waarover hij beschikte. De tekening moet de toestand ongeveer weergeven van het voormalig stadhuis na de verbouwing van 1620. We schrijven bewust: ongeveer, want het bestek van 1620 b.v. schrijft voor dat er boven de vensters bogen gemaakt zouden worden, die op de tekening echter niet zijn aangegeven.
- 53 neg is: terugspringende kant van een muur bij de kozijnen.
- 54 W. van Ham, De symbolen van de gemeenten in het Markiezaat, De Ghulden Roos, jaarboek 31, 1971, p. 64, wijst erop dat sinds de 15e eeuw de kleuren van de markiezen van Bergen op Zoom, welke ook in de plaatsen van het Markiezaat waren ingevoerd, zwart en wit waren. We kunnen ons moeilijk voorstellen dat deze kleuren voor het Willemstadse stadhuis bewust gekozen zijn, ofschoon het Glymeswapen in de voorgevel historisch ook niet verantwoord is.
- 55 In het voormalig stadhuis zal in 1975 een internationaal antiekcentrum en galerie worden gevestigd.